

Ксенија Кончаревић

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
kkoncar@mts.rs

УДК 821.163.41.09-3(=161.1)"17/18"
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2019.23.1.15>

оригинални научни рад
примљено 12.02.2019

прихваћено за штампу 16.05.2019.

РУСКА КУЛТУРА У СРПСКОЈ МЕМОАРИСТИЦИ XVIII И XIX ВЕКА*

У раду се разматрају најкарактеристичнији наративи о руској култури настали у српској средини током XVIII и XIX века. У овом циљу анализирали смо 44 текста мемоаристичке литературе поникла из пера истакнутих културних и јавних делатника Србије и српских земаља. Размотрена је у првом реду сакрална, а затим и култура свакодневног живота, као и култура комуникације, а то су аспекти који нису били предмет досадашњих истраживања.

Кључне речи: руска култура, српска мемоарска литература XVIII и XIX века, сакрална култура, култура свакодневног живота, комуникациона култура.

The objective of this paper is to investigate the most prominent narratives about Russian culture that were produced during the 18th and 19th centuries. The author analyzed 44 texts of memoiristic literature written by outstanding figures in the area of culture and public life of Serbia and Serbian countries. The paper focuses on sacral culture as well as on the culture of everyday life and the culture of communication, the aspects that have not been investigated yet.

Key words: Russian culture, Serbian memoiristic literature of 18th and 19th centuries, sacral culture, culture of everyday life, culture of communication.

Свест о тесној историјској, културној и духовној повезаности српског и руског народа дубоко је уткана у све поре националног бића Срба и Руса. Историјски посматрано, однос Срба, посебно интелектуалаца, према моћној „словенској ослободитељки и ујединитељки” кретао се од русофилије и чак русоманије (израз Лазе Костића) до разочарења и дистанце, обично након изневерених нада српског живља у „ходатајство” православне империје или неких историјских догађаја који су болно одјекнули у српској јавности (гушење пољског устанка 1863. године, на пример). Како запажа један од најеминентнијих проучавалаца српско-руских додира и веза, Мирослав Јовановић, који је сабрао и адаптирао (скраћивањем на најбитније моменте) сведочанства мемоаристичке литературе од XVIII до XXI века у волуминозну хрестоматију састављену од 148 текстова из пера 106 српских аутора – литерата, дипломата, владара, црквених посленика, војних достојанственика, журналиста, културних и јавних радника, у XVIII веку највише се инсистирало на сличностима двају народа и њихових историјских путева. Међу Србима тога доба доминирају представе о „великом православном цару”, заштитнику Срба и свих Словена, што је

* Рад је настао у оквиру пројекта Православног богословског факултета Универзитета у Београду „Српска теологија у XX веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива”, који финансијски подржава Министарство просвете и науке Републике Србије (евиденциони број пројекта ОИ 179078).

у бити представљало трансформацију давнашње идеје о Москви као „трећем Риму”. По Јовановићевом запажању, Срби у XVIII веку заправо су имали „мултипликовани идентитет” (Јовановић 2011: 19), али је такав феномен могао имати значајну улогу у процесу изузетно брзе асимилације Срба који су се током тога века у два наврата, из Војводине и Далмације, организовано пресељавали у Русију. Наредни век, иако је оточео и знатним делом протицао у знаку романтизма и борбе српског народа за еманципацију, за аутономију а потом и независну државу, доноси трансформацију глобалне слике о Русији, у којој има више места за уочавање разлика и за усложњавање перцепције Русије из два међусобно све удаљенија и све супротстављенија дискурса – из перспективе славенофилске оданости, али и латентне русофобије са западњачким коренима. „Тај дубоки раскол у односу према Русији и перцепцији Русије остао је константа српског друштва до данас, само што се временом све више радикализовао”, закључује Јовановић (Јовановић 2010: 11–17).

У даљем излагању размотрићемо најкарактеристичније наративе о руској култури настале током XVIII и XIX века. У овом циљу анализирали смо 44 текста мемоаристичке литературе поникла из пера истакнутих културних и јавних делатника Србије и српских земаља (Симеон и Алесандар Пишчевић, Григорије Трлајић, Сава Текелија, Захарија Орфелин, Герасим Зелић, прота Матеја Ненадовић, Лаза Костић, Михаило Полит-Десанчић, Јован Суботић, Милан Ђ. Милићевић, Владан Ђорђевић, Данило Медић, Живојин Жујовић, Јаков Игњатовић, Светозар Марковић, Светозар Милетић, Влада Станојевић Трнски, Сима Милутиновић Сарајлија, Алимпије Васиљевић, Милан Савић, Ђорђе Дера, Радован Казимировић). Пажњу ћемо усмерити у првом реду на сакралну, а затим и културу свакодневног живота, као и културу комуникације, а то су аспекти који нису били предмет досадашњих истраживања.

Пре него што приступимо излагању и коментарисању наше грађе, подсетићемо читалачку публику да је Витомир Вулетић у *Летопису Матице српске* објавио занимљиву студију „Срби и Србија у очима Руса”. Наративи руских посматрача о Србији XIX века одликују се поларизованошћу – усхићеношћу лепотом земље, амбивалентним ставовима о српској религиозности и зачуђеношћу, па и констерираношћу нивоом културе у њој: „Србија је једна од најживописнијих и најблагодатнијих земаља у Европи” (С. М. Максимов), међутим „народ је уопште груб, необразован и заостао”, „много и ружно псују”, „о религији скоро немају појма”, али „по селима нема крађе, убиства, пљачке <...>”. „Српски народ је инстинктивно поштен <...>, он је исто тако инстинктивно добар” (кнез Мешчерски), „Србин је самоуверен и на то има право”, „не подноси покровитељство”, „Србин је затворен, али не некомунитиван”, у Србији је „све привремено”, „све је у очекивању нечега”, живи се „уочи нечега” (П. Ровински) (Вулетић 2007: 608–616). Поглед Срба на руску културу далеко је монолитнији, и ретке су, чак безначајне критичке опаске везане за поједине њене аспекте.

Најдубљи утисак на српске поклонице оставиле су светиње Русије, пре свега у двома престоницама – златоглавој Москви и „северној Венецији” – Петрограду. Сава Текелија у путопису „У Русији Јекатерине Втора 1787. године” пише о импресијама из Миргорода, Москве и Петербурга, посебно истичући

велелепност манастира св. Алесандра Невског „са великом саборном црквом и осам мањих храмова, са око „седам стотина клерика које садржава то велико зданије” (70)¹. Архимандрит манастира Крупа Герасим Зелић, који се у Русији обрео ради прикупљања помоћи манастирима у Далмацији, импресиониран је лепотом московског Кремља: „Ко би могао избројити число цркава (у Кремљу, прим. наша), који су богати и великољепни, а особито изнутра, где се само сребро и злато и различито драгоцено камење блиста на иконама. Царске двери јесу од самога сребра, позлаћене и с различнијем образи светије угодника украшене. На црквама и манастирије виде се велика трула (кубета) и звоници, покривени мједом (бакром), у огњу позлаћеним, који се, кад сунце сија, не да од златног блистања гледати” (88). Московом је опчињен и прота Матеја Ненадовић: „Но човек у толикој пространој вароши (Москви, прим. наша), а никада до сад толико у томили кућа не видевши, шта ће пређе да види и да му се начуди: древноцарствујуштем Кремљу, црквама, или дивним дворovima и лавкама” (102). Истакнути јавни и културни радник Михаило Полит-Десанчић у записима насталим 1867. посебну пажњу поклања лаври Свете Тројице у Сергијевом Посаду: „Богатство тога манастира не да се описати. Има сијасет одежда и владичанских круна све са драгим камењем искићене. Кажу да тај манастир има највећи дијамант на свету, за који је један Енглез давао по милиона рубаља. Тај манастир има и једну подземну капелу за испоснике” (119). А у Петрограду најдубљи утисак на њега оставља саборни храм светог Исакија: „Мени је Исакијевска црква у Петрограду већма импоновала него Петрова црква у Риму, мада је ова виша и већа, а то зато, што Петрова црква има високу колонаду пред црквом, која одузима од цркве, дочим Исакијевска црква дивно стоји за себе. Богатство и величину Исакијевске цркве тешко је описати” (114). Исте године Русију походи и Јован Суботић поводом Етнолошке изложбе Руске царевине, на коју је био позван. Усхићење избија из сваке његове забелешке: „Москва је велика скоро као Беч; а тако је јединствена, да јој нема нигде пара. Преко 600 цркви, и 400 капела само ту у једном граду. Свака црква имаде по 4–5 торњева. Свака је друге форме, тако да се не може човек тој богаштини у формама надивити. Торњеви сви имају куполе, а све са различним бојама намазане: златне, црвене, беле, плаветне, зелене, да та разновидност боја сама собом човека већ у други свет уведе. Ту је исток са његовом фантазијом и његовим бојама” (127). А на другом месту код истог аутора читамо: „Најлепша од најлепших цркви споља јест Блажени Василије на Црвеној пијаци (Красном тргу, прим. наша) на реци Москви, близу Спаских врата (капије Светог Нема, прим. наша), којима се улази у Кремљ. Тој цркви тј. њеној спољашности нема више нигде пара. То вам ја описати нисам кадар, нити би вам описивање помогло <...>: више ћу учинити ако кажем да се подобно што ни снити не даје” <...>. На Спасовска врата не сме нико проћи с покривеном главом у Кремљ, и сам цар кад се тула вози, скида покров главе, и вози се лагано гологлав. А на другом крају те пијаче стоји капела Иверске Матере Божје. Та је часовна увек отворена, и увек се у њој молитве читају. Сваки Рус, који тула прође, неће отићи, док не сврне у капелу, те се побожно прекрсти и коју молитву прочита; и стога је

¹ Странице после сваког цитата или парафразе наводимо према Јовановићевој антологији (в. Извори).

Иверска Мати Божја прва часовна у целој Русији, а икона Иверске Мајке Божје не фали у свакој руској православној кући” (127–128). И још: „Иконостаси понајвише су резани на начин, који се режу и у нашим црквама. Од земље до свода. Икона много и по мање, а гдекоје и превећ ситне. Али то је све превучено златом, сребром и искићено најразличитијим драгим камењем, да се слабо и види од слике светитеља. Па кад ти једно темпло за другим у истом богатству пред очи изађе, без броја и числа, онда ти се чисто укочи чувство као да је и оно од злата и сребра и драгога камена, па не можеш ни да уживаш, не можеш најпосле ни да се чудиш том невиђеном богатству” (127). Ношење иконе Иверске Мајке Божије у литији са трепетним поштовањем описаће и поткрај века Ђорђе Дера (281).

Поред храмовне архитектуре, реликвија и драгоцености, поклонике царске Русије понајвише је одушевљавала дивна красота руског богослужења. „У цркви је,” – бележи Сава Текелија, – „препрату у коју само царска фамилија улази и стане на десној страни. С леве стране до тридесет певника у дугачки ‘портирати’ мораста ‘хаљина’ обучени стојау. Двор стоји благовено <...>, поп служи, други даје проповед пократку, нафору донесе служашти ‘поп и царица да. Она га у руку пољуби а он царицу, и тако царица отиде обичновено другим путем, а и у цркву не долази свагда чрез опомјануте сале него на друга врата. Што ми је несвикло било у цркви видити ангеле од дрвета начињене као у римски ‘црква’” (75). Герасим Зелић такође је боравио на службама којима је присуствовала Катарина Велика са свитом, где је уочио неке специфичности и разлике у односу на богослужење у сиромашној, поробљеној Далмацији, тој најзападнијој тачки Православља: „Сви архијереји и архимандрити у Русији употребљавају на глави митру при светом служењу. <...> И који су гођ ту јепископи и архимандрити били, свакога је она (царица – прим. наша) цјеливала у руку; но њој ваља послје повторити, јер је таки у Русији обичај. Епископи цјелују взаимно руку архимандриту, но овај послје повтори јепископа цјеливати; исто тако архимандрити цјелују руку при поздрављењу простим свештеником, но ови повторе то архимандриту. Ово је у Русији, у клеру и духовенству, прекрасни обичај: Ђе се год срету, били знани или незнани, цјелују се најприје у оба образа, а потом један другога у руку, но свагда мањи вишем од себе чином и карактером повтори рукоцјелованије, и по том разликује се тамо чест од чести и карактер од карактера” (83). Посебно је архимандрит Светоуспенског манастира Крупе био импресиониран руским појањем: „На служби су одговарали императричини пјевци, то јест појачи, но на хору а не на земљу. Њи 24 било је тамо, сљедоватељно 24 гласа лијепа и једна од другог различита. Ови пјевци појали су по нотама, и није могуће описати како су наслаждавали и увесељавали слух чловјечески” (82–83). О појању Јован Суботић надахнуто приповеда овако: „Ниједна земља није тако богата у гласовима мушким као Русија, нарочито у баритону и басовима <...>. Сваки ђакон има ремек од баса, дакле колико ђакона толико ремек гласова <...>. О Боже! Кад стадоше појати, не знаш шта је то, јесу л’ то гласови, или је то један глас, у коме су сви. Од младог детета, до најчаг гласа мужа све су ту тако да рекнем линије гласова. Као да се растворило небо, па неки особити лик анђеоски пева” (130). Милан Ђ. Милићевић такође је импресиониран руским појањем, истичући да су му извођење ирмоса *Ангел*

вотијаше благодатњеј и Тропара *Христос воскрес из мртвих* „најдража духовна уживања од како знам за себе” (139).

У мемоаристици се доста пажње поклања и култури свакодневног живота. Сауна („бања”, парно купатило) за српске мемоаристе представљала је посебно изненађење: „Мени необично би видити купати се, и боље рећи парити се с близу сто особа млади’ и стари’, мушки’ и женски’, девојке и момци, сви голишави као от мајке рождени. Пред врати на снегу стајау три човека голишави и разговараше се кан да о Петрову дне било, не дрктавши, не гуравши се, но сасвим цичу зимну не чувствоваш. Ту бање на брегу Мојке и кажу да Руси из бање запарени као раци скачу у замрзнуту воду. Бање су тако начињене да има у њој једна велика фуруна у којој су камење, ово кад се утрије то донесу воде и баце преко њи’ која отиде у паре. Та пара разгрије тело човеческо, и тако се зноји, да које зној, које паре са тела се цуре <...>. Обичај је да би се пори боље отворили да се тапчају с метлицама од брезине на којима јоште лишће стоји. <...> У Русији сваки скоро господин и богати трговац има своју особливу бању”, бележи Сава Текелија (71). Руску сауну са љубопитством ће посматрати и описивати и Милан Ђ. Милићевић, гост Етнографске изложбе и Словенског састанка у Москви 1867, истичући скандалозност заједничког купања мушкараца и жена (158).

Највише запажања везаних за животну свакодневицу односи се на културу исхране. Прота Матеја Ненадовић био је збуњен руским ритуалом „чајепитија”: „Седећи ми на столици, а она на асталу у самовару чај кува и даје нам те пијемо, а она једнако, како попијемо, опет наслужи; по три ли по четри ли пописмо, а милостива госпа опет наслужи. Кажем ја Теодору да ја више не могу пити, а он ми каже: „Попиј ту пак извроти шољу”; и тако учиним, и она, даде Бог, већ престаде. Каже Теодор: „Таки је адет; докле год не извротиш шоље, сви они дослужују” (102). Јован Суботић бележи доста детаља о руском кулинарству: „Што ми се у Петрограду допадало, ту су закуске. Пред сваки обед закуси се мало. А шта? У истој дворани стоји на страни на чисто белом застртом сточићу кавијар <...>. А осим кавијара има ту више врсти морске рибе слане, и сира свакојака. Мени се кавијар најбоље допадао, па друго нисам ни пазио. <...> Јуха је обична била: шич! (sic!). За ту нисам марио. Месо говеђе по нашем начину нису нам давали, него печено; али каква, да се болан лечи! А квалитет бејаше de la sorte première! Онда дође жаркоје, репчики, опет што дивно. <...> Булиона се много виђа, и то врло добра. Али мороженоје не сме фалити. Шта је то мороженоје? Нешто смрзнуто. Друкчије се пије, друкчије годи, друкчије и прија. А мороженога се у Русији више пије него у три западна царства!” (125). А на другом месту код истог аутора читамо: „У Русији се пије чаја много и у свако доба дана; а официозан је теј увече око 10 сати, када се у 6 ручало, а у 12 ће само мало штогод од вечере да се узме. Они начине есенцију од теја, па онда удешавају ту водом како се ком рачи” (126). Ђорђе Дера у „Путописним цртама из Русије” (1897) хвали руску кухињу, посебно „њихову чорбу зготовљену од различитог зеља, а познату под именом шчи и боршч, затим јела од рибе и дивљачи, „руски ајвар” (кавијар), хлеб, чај, вотку, а иначе изврским посластичарницама налази ману што се отварају „тек после осам сахати пре подне” (282).

Ипак, руска кухиња код српских посетилаца Русије изазивала је и негативне коментаре, услед ненавикнутости на одређене намирнице, начин њиховог готовљења. „И тако купи једва велики овчији черег печен, сира, хлеба и бели циповчица” „соли” – рече стражмештер, „ибо несолоно жарут”. Шта! врага, коштова печење оно заиста неславно и бадава соли, укуса никаква не би”, бележи Сава Текелија (63), и нешто касније: „Рибе јести иду овде у рибују пијацу, ту има и дућана гди рибу зготову какву човек хоће, но ту је велика нечистота. Ја сам себи дао сјомке, које је месо жуто као поморанца, скувати, но и то није добро кувано; нит’ имаду чаршава на асталу него онако упрљана даска као враг; не би’ желио више ту доћи” (76). Милан Савић 1871. констатује лош квалитет пића, посебно пива (270). Све примедбе на културу исхране долазе, како запажамо, из пера војвођанских мемоариста, код којих је и иначе израженија *vis inertiae*, опортунизам, конформизам, задовољство цивилизацијским нивоом живота, оним што данас називамо животним стандардом (Јеротић 2001: 142).

Више аутора описује и васпитно-образовне установе које су српским земљама недостајале, посебно пансионате за благородне девојке. Тако, Јован Суботић износи веома лепе утиске о пансионату у Смољном манастиру у Петрограду: „Он је имао седам разреда. Сви разреда имали су једнак крој одела, и само сваки другу боју, мрку и тамну. Преко тога одела имала је свака девојчица белу чисту кецељу, од врата до краја хаљине. Све су биле чисто обучене, али је изгледало да су то саме девојчице из мајсторског реда. Тако је све било на њима просто. А у тај завод долазиле су само девојчице почињући од пуковничког ранга, па је било ту бароница, грофица и кнегињица” (129). Руским просветним системом одушевљен је и Алимпије Васиљевић, и сам васпитаник Кијевске духовне академије (Пузовић 2017: 62, 102, 131–133), који подробно описује школовање у духовним академијама под окриљем Руске православне цркве (249–251). Милан Савић у успоменама из 1871. такође са дивљењем говори о „свеучилишту” у Петрограду, побрајајући његове факултете и посебну пажњу одбраћајући на „заводе за изображење женског рода” (269). Ђорђе Дера подробно износи утиске о гимназијама за женску децу и медицинском заводу за девојке у Петрограду (285), што показује да је васпитање и образовање ученица и девојака у Русији било на далеко вишем нивоу него у Србији онога доба.

Још једна културна традиција – организовање књижевних вечери – изазвала је веома позитивне утиске. „Литературни вечер у Петрограду то је исто што код нас беседа. Разлика је само та што код нас ниједна беседа не бива без игранке, а код Руса све литературне вечери бивају без игранке”, запажа Светозар Марковић, који је посебно био фасциниран њиховим посетиоцима: „Никад не видех толики број женскиња скромно обучених” (194). Марковић констатује и већу еманципованост руских жена у односу на Српкиње, посебно нихтилистичкиња – „то су женске што се отказаше мушког tutorства, па се решише да сопственим рукама зарађују себи хлеб <...>, веснице новог века” (194).

Руска комуникациона култура (подробније в. Кончаревић 2017: 187–210) такође је у неким својим сегментима збуњивала Србе. Најнеобичнија им је била трочлана структура руских имена. „То ми је било необично у Русији, да се нико не зове презименом као код нас; него свако носи два имена, име крсно и име очино. Наше презиме долази само међу најинтимнијим познатима. А то је код нас

необично. Како се састанеш са онима који хоће да те у свој круг приме, питају те: *как ваши фамилија*. Онда кажеш име, име очино и презиме. Тако н. пр. ја сам казао Иван Јоакимовић Суботић, јер ми је име Јован, а очино име Јоаким, и онда сам постао тим истим Иван Јоакимовић. Женска пак казала је своје име крсно, и крсно име свога оца, па си је онда морао ослонити, н. пр. Олимпија Гавриловић (погрешно – Олимпијада Гавриловна, *прим. наша*). Сад узмите, да ту у мало повећем друштву које мушких које женских има по 10-20 особа. Ко ће та имена сва запамтити од нас, који у том не имасмо никаквог вежбања”, пише Јован Суботић 1885 (132). Милан Ђ. Милићевић био је у недоумици када је видео руски начин поклањања моштима – са трократном великом метанијом: „У путу од Москве до Тројице, упознах се с кнезом Владимиром Мешчерским. С њим бејаш у цркви Св. Сергија. Кад дође ред да целивамо њивот Светитељу, он понуди мене да целивам први. Ја се прекрстих, приклоних се, и целивах онако како сам целивао Светога Краља Провенчаног; у Студеници; како сам целивао Св. Краља Милутина, у Софији, и Св. Цара Лазара, у Раваници. Свршивши целив, ја узмадох, да и он учини своје. Кончили ли? – упита кнез. Кончил, - одговорих ја. Онда он приђе и стаде крстити се и метанисати, па „бити главом” о патос црквени, и тек затим целива њивот, па се измаче. Изашавши у порту, међу оне Русе у дрвеним опанцима, он ме узе питати: Јесте ли Ви одиста православљан? Ја сам један од оних који се броје да су најправославнији у Србији, рекох му, смешехи се. А што ме питате? Та ето, видех не метанисахте пред Св. Сергијем. Ја сам се њему онако поклатио као Светоме српском Краљу! Боље не умем” (147–148). У сакралној комуникацији, вербалној и невербалној, опажају се још неке специфичности. „Духовник овај прими ме веома лијепо и – по взаимном целовању лица и руку, по обичају свега русијског свештенства – рече ми да сједнем, које и учиним”, сећа се Герасим Зелић (82). Исти аутор приповеда како су „дошли Митрополиту на поздрављење празника (Васкрса, *прим. наша*), који је сваком дао по три црљена јаја, како што је у Русији обичај” (84).

О дистантности и присности у комуникацији – зависно од средине у којој се она одвија – сведочанство оставља Јован Суботић (132). Комуникација са женама је умна и душевна, „да ти чисто игра срце у недрима од милине. Та нежност, та усрдност, та искреност!” (132). Срби су свуда дочекивани пријатељски и са љубављу, а један од најлепших описа припада перу Јована Суботића: „Каже им се да смо ми „Срби”. Како је онда одушевљење уопће владало напрема Словенима, не може се довољно изразити. А Србљи, као синови православне цркве, били су сваком најмилији.

- Ето Сјорби (sic!) Ето Сјорби! – зачу се са свих страна, а сви се искупише око нас” (129).

Од народних обичаја пажњу српских путника привлачи „Масленица” као опште-народно весеље недељу дана уочи почетка Великог поста (подробније в. Кончаревић 2017: 39–42), које нема еквивалент у српској култури: „На грдном Марсовом пољу обдржава се онда „балаган”, масленички вапшар. На њему су подигнуте силне зграде, чатрље и шатре, у којима се показују зверине, пеливани, лакрдлијаши. Висока „ледена гора” пружа се у вис, са ње се у малим саоницама спушта свет доле – право руско забавиште. У гостионицама и свим приватним кућама пеку се „блини”, нека врста ђеврека, који су напуњени ајваром; у позориштима пак дају се на дан по две

представе; кроз улице јуре „тројке”, а по Неви се само чује хујање тоциљача”, пише Милан Савић у „Успоменама из године 1871” (271).

Шта је на српске посетиоце остављало најнепријатније утиске? Најпре, систем кметства и све што је из тога произишало. Згранути Сава Текелија описује немиле сцене којима је био сведок у Тули: „У Тули видех на пијаци како се девојке продају „као марва”. Стражмештер ми одговара: „Ово су девојке од поданика које овде зову христјане (крестьяне – прим. наша) и крепостни, ови људи немају ништа њино кроме душе, проче је све спаино”. Спаија може продати мужа од жене, жену од мужа, децу од родитеља, кућу, краву даже и хаљину може продати” (65). Исти аутор непријатно је изненађен нехигијеном и слабом услугом у коначиштима (68). Ипак, за Србе је сусрет са руским селом, посебно када се има у виду контраст у односу на „стару” и „северну” престоницу, био поразан. У „Путописним цртама из Русије” из 1897. Борђе Дера не скрива разочарење ниским нивоом културе сеоског живља, сиромаштвом, одсуством здравствене заштите сељака, застарелим начинима обраде земље (277), што ће потврдити и Радован Казимировић у „Културним писмима” објављеним у виду књиге 1912. године, али насталим на основу запажања с краја XIX и самог почетка XX века. „Жетва слаба. Да би се како тако исхранили сељани лови неку смуђаву рибу – *мољ*, која живи у самоме блату испред села!... Ради подмиривања најпречих домаћих потреба, они секу зими гору и продају је; деру ликову кору и од ње плету опанке!... Њини су умствени назови на свет и природу <...> незнабожачки а обичаји врло често не разликују се од једнога фетиша. Ту је у највећем жеку вера у ђаволе: домаће, шумске и водене, русалије (sic!) итд. итд. Пред нами је ту и само гробље са иконом Николе Чудотворца, пред којом висе убруси умрлих рођака, који се тобоже сваког јутра прије зоре ране дижу из гроба и умивају!” (295). Казимировић до детаља описује „јадан и чеме-ран” живот на руском селу, нехигијену, глад, сујеверја, грубост, изгреде који се дешавају при прослави празника, посебно током „беле недеље” (295–298). Пре њега једино је Милан Савић, боравећи у Петрограду, запазио да се нижи сталеж зими „увуче обично у запитивене собе, и онда није чудо, што често зараза отме маха; кад је пак ускршњи пост, онда је болештина у највећем жеку”, и посведочио да је 1871. у Петрограду беснела коlera (271). Влада Станојевић Трнски говори о „руском културном застоју”, налазећи да је један од његових основних узрока „мраз, снег и лед, који разопштавају људе, усамљују, раздвајају” (218). Исти аутор покушава да различитости у културном развоју Руса и Немаца објасни контрастима у националном менталитету: „Код Немаца у националној психици преоблада елемент чистог и здравог разума, а код Руса и Романа чувства. Немци живе главом, Руси и Романи срцем. Богатство маште је психолошка сметња истрајном раду, оном раду, без којег нема Индустрије. Романима и Словенима, на њихову срећу или несрећу, Природа је дала то богатство: отуда и последице. Љубав према лепом, и лирически урођена душа код њих, налази ду-боког израза у Уметностима, отуда и љубав према Природи (земљорадња). Тај исти лиризам душе, и поезија срца највеће су им опет психолошке сметње, што се не усхићују; што не долазе у екстас од Прозе; Трговине и Индустрије” (222).

У целини посматрано, у српској мемоаристици XVIII и XIX века велика је пажња посвећена руској култури у њеним разноврсним манифестацијама. Преовладавају

наративи о духовности, сакралној архитектури и ентеријеру храмова, богослужбеној и појачкој пракси, невербалној сакралној комуникацији, етикецијским нормама и традицијама, култури исхране, детаљима из животне свакодневнице, школству, културним манифестацијама у градовима. Слика о руској култури изразито је афирмативна и није подложна варијацијама у зависности од политичких и идеолошких гледишта мемоариста или од нивоа културне развијености средина из којих долазе (посебно у мирним и релативно повољним временима). Веома мало негативних запажања, углавном везаних за културу свакодневног живота, објашњавамо пре свега претпоставком да су српски културни делатници, обилазећи Русију углавном у саставу званичних делегација или по позиву највиших кругова Империје и Цркве, били лишени могућности да стекну увид у живот нижих друштвених слојева у урбаној средини, а да су им села и варошице у већини случајева остали *terra incognita*. Такође, ниво културне развијености највеће словенске земље надалеко је превазилазио онај у српским земљама које су дуго биле под туђинском влашћу (прекодринске земље, већи део Србије). Најзад, општа благонаклоност према Русији и руском народу, праћена конфузијом сопственог идентитета, морала је утиснути снажан печат и на доживљај руске културе и духовности.

Цитирана литература

- Вулетић, Витомир. „Србија и Срби у очима Руса”. *Летопис Матице српске* 480, 2007: 608–616.
- Јеротић, Владета. Србија и Срби између изазова и одговора. Београд, Бањалука: Ars Libri, Београда, 2001.
- Јовановић, Мирослав. „О „две Русије” у српском друштву или Русија „за унутрашњу употребу”: слика Другог као идентитетско самодефинисање”. У књ.: Мирослав Јовановић (прир.) Срби о Русији и Русима: од Елизавете Петровне до Владимира Путина. Антологија. Београд: Православни богословски факултет Универзитета: Институт за теолошка истраживања: Институт за новију историју Србије, 2011, 11–42.
- Кончаревић, Ксенија. Језик и култура: славистичка перспектива. Београд: Јасен, 2017.
- Пузовић, Владислав. Руски путеви српског богословља. Школовање Срба на руским духовним академијама 1897–1917. Православни богословски факултет Универзитета: Институт за теолошка истраживања: Службени гласник, 2017.
- Jovanović, Miroslav. „Dve Rusije o dva dominantna diskursa Rusije u srpskoj javnosti”. U zb.: Ž. Petrović (priр.) Odnosi Srbije i Rusije na početku XXI veka. Beograd, 2010: 1–17.

Извори

- Јовановић, Мирослав (прир.) Срби о Русији и Русима: од Елизавете Петровне до Владимира Путина. Антологија. Београд: Православни богословски факултет Универзитета: Институт за теолошка истраживања: Институт за новију историју Србије, 2011.

Ксения Кончаревич

РУССКАЯ КУЛЬТУРА В СЕРБСКОЙ МЕМОАРИСТИКЕ XVIII – XIX ВВ.

Резюме

В работе рассматриваются наиболее характерные высказывания о русской культуре, возникшие в сербской среде на протяжении XVIII и XIX вв. Автор проанализировал 44 текста мемоаристики выдающихся культурных и общественных деятелей Сербии и сербских земель. Рассмотрена в первую очередь сакральная, а потом и повседневно-бытовая культура, а также культура общения – аспекты, которые до сих пор не были предметом исследований.

В сербской мемоаристике XVIII и XIX вв., как показывают результаты исследования, большое внимание уделяется русской культуре в ее многочисленных аспектах. Преобладают высказывания о духовности, сакральной архитектуре и внутреннем убранстве храмов, богослужебной и певческой практике, невербальной сакральной коммуникации, нормах и традициях этикета, культуре питания, картинах повседневной жизни, образовательной системе, культурных мероприятиях в городах. Представление о русской культуре предельно положительно и не варьируется в зависимости от политических и идеологических воззрений мемоаристов или от уровня культурной развитости среды, из которой они приехали в Россию. Малочисленные отрицательные наблюдения, главным образом связанные с повседневно-бытовой культурой, объясняются прежде всего предпосылкой, что сербские культурные деятели, посещая Россию, были лишены возможности воочию познакомиться с жизнью и бытом городских низов и крестьян. Благосклонность сербов к России и русскому народу, наряду с конфузией своей идентичности, неминуемо отразилась и на их восприятии русской культуры и духовности.

Ключевые слова: русская культура, сербская мемоаристика XVIII – XIX вв., сакральная культура, повседневно-бытовая культура, коммуникативная культура.